

A VÁROS SZERKEZETE, MINT A SZÖVEG SZERKEZETE

GÉCZI JÁNOS

***Összefoglaló:** Ha az antropológia nyelvén igyekszünk leírni az irodalmi alkotások legszembeűnőbb sajátosságait, akkor arra figyelhetünk föl, hogy a különböző művelődéstörténeti korszakok egyes stílusirányzatait karakteresen jellemzi az a mód, amellyel a szerzők a hőseik antropológiai tereit bemutatják. Azzal, ahogyan a szerzők az első antropológiai teret, a személyiséget képviselő testfelületet, a második teret, a mindennapi cselekvések helyszíneit, és az életút földrajzilag megadható térségét, a harmadik antropológiai teret megalkotják, egyben a történeti és ökológiai hagyományok képviselőtél túl vilásképi örökségeket is képvisel, mind a szereplőkre, mind a szerzőre, mind pedig a beszélőre való tekintettel. Antropológiai jellegű a kérdésfelvetésem akkor, amikor néhány közel kortárs irodalmi szöveget vizsgálok meg, amiatt, hogy a második antropológiai tér egyik állandó mintázatának, a városnak, mint kulturális alakzatnak a megjelenítéseit érzékelyem, különösen abban a tekintetben, hogy a városmegjelenítés módja szerepet játszik-e a kiválasztott művek konstrukciójában.*

***Kulcsszavak:** város, antropológiai tér, Milorad Pavic, Jorge Luis Borges, Elias Canetti, Joseph Brodskij*

A város, mint az ember mentalitásához hozzájáruló tér sajátosságait a modern társadalom-, gondolkodás- és antropológiai kutatások mellett a művelődéstörténet és a művészettudományok is előszeretettel írják le aszerint, hogy a lakója miként és hogyan használja fel önmaga megjelenítésére, azaz az antropológiai terek mentén. Ugyanakkor az is nyilvánvaló, hogy a mindennapi cselekvések elmondását lehetővé tevő második antropológiai tér mellett az emberi test felületével képződő első antropológiai tér is magán viseli a városi civilizáció nyomait. Néhány novella, esszé illetve regény szövegszerkezetében,

Géczi, J. (2014). A város szerkezete, mint a szöveg szerkezete. *Topos 3*, 159-168.

formai struktúrájában jól megragadható a cselekmény helyszíne, ezek némelyikéről esik most szó.

Ha az antropológia nyelvén igyekszünk leírni az irodalmi alkotások legszembevetőbb sajátosságait, akkor arra figyelhetünk föl, hogy a különböző művelődéstörténeti korszakok egyes stílusirányzatait karakteresen jellemzi az a mód, amellyel a szerzők a hősek antropológiai tereit bemutatják. Azzal, ahogyan a szerzők az első antropológiai teret, a személyiséget képviselő testfelületet, a második teret, a mindennapi cselekvések helyszíneit, és az életút földrajzilag megadható térségét, a harmadik antropológiai teret megalkotják, egyben a történeti és ökológiai hagyományok képviselőitől világképi örökségeket is képvisel, mind a szereplőkre, mind a szerzőre, mind pedig a beszélőre való tekintettel. Antropológiai jellegű a kérdésselvetésem akkor, amikor néhány közel kortárs irodalmi szöveget vizsgálok meg, amiatt, hogy a második antropológiai tér egyik állandó mintázatának, a városnak, mint kulturális alakzatnak a megjelenítéseit érzékeljem, különösen abban a tekintetben, hogy a városmegjelenítés módja szerepet játszik-e a kiválasztott művek konstrukciójában.

Egyik reggelen – mondja el Milorad Pavic *Fölrít a szűz jegyében* című novella elbeszélője – az apa nekiveselkedett, hogy megtanítsa fiát írni, és már meg is mutatta neki az első írásjelent, a thétát, azt, amelyikkel Theotokosz (Istenanya) szó kezdődik, amikor máris befejeződik a tanítás. Így a fia, Radac Cihoric, mivel új irányt szab számára a sors, zenésszé, majd szerzetessé, éppenséggel kolostoralapító építőmesterré válik. Mivel minden képet, amelyet lát (vette ezt észre, amikor egy Pelagóniából származó ikon Máriájának alapját szemlélte), a théta betűjének mintája szerint, kör alakban, majd egy vízszintesen húzott vonal mentén néz meg, nyilvánvaló, hogy ugyan nem vált írástudóvá, de a magába fogadott egyetlen betű útmutatása szerint olvas s majd, hogy ne hagyja nyomtalanul el a világot, annak értelme szerint tevékenykedik. Vidékről vidékre menekülve a minden elpusztító török-osztrák háború elől, két birodalom határán egyre másra fából készített kápolnákat emel, amelyeket, hogy felszentelt, menten el is kell hagynia. Menekül, épít, menekül, épít ,

Géczi, J. (2014). A város szerkezete, mint a szöveg szerkezete. *Topos 3*, 159-168.

mindhalálíg. Kortársai közül senki nem veszi észre, a történet narrátora hívja fel erre az olvasó figyelmét, hogy az országban elszórva megalapított építmények egyetlen szabályos, határozott vonal mentén kerültek föllállításra s e vonal a görög théta betűt mintázta meg.

A betű szerkezete nyomán alakuló sors és novella a keresztény szakralitásból ismert értelmű betűírás és az annak törvényei nyomán kiteljesedő legenda összekapcsolhatóságát emeli ki. A hős munkálkodásainak helyszínei, ácsmesteri buzgalmaként létrehozott építményei, azaz a szerzetes második, a cselekvései révén leírható antropológiai terei végezetül megalkotják azt a harmadik antropológiai teret, amely mivel a földrajzi tájra íródott, s amelynek a vonásait kizárólag a magasból tudja egyetlen jellé összeolvasnia a Mindenható, a kusza életpályát befutó hős életének értelmét – s egyben magyarázatát - mutatja. Radac Cihoric sorsa hite törvényei szerint alakult, a belé írt betű megtestesült és a kitartóan képviselt eszme az Isten számára nyilvánvalóvá vált.

A betűk, a betűkből létrejövő szöveg térképésbe történő bevonásának a példáját szolgálja Pavic *A két iraki diák* elbeszélése is. A belgrádi egyetem építészeti karának professzora szakszemináriumain az építészetet nyelvként határozza meg, s a városokat e nyelv szótárának. A kurzusokon, hónapokon keresztül, a beavatatlan hallgatók oly nagy sebességgel nézik a diavetítő segítségével rájuk zúdított képeket, hogy nem marad idejük a felvételek tárgyáról egyenként ítéletet alkotni. Idővel épületeket maradványaiként, alaprajzokként, tömbszelvényekként, térképként érzékelik a gyorsan váltakozó képeket, megtanulják azokat szabályok mentén elrendezetteknek látni, de mindenek előtt érzékelik a szépségüket. Hagyományt közvetítő mintázatoknak találják a régi időkből származó forrásokat, amelyekből városépítészeti következtetéseket vonnak le – holott a kivetített képek nem egyebek, mint különböző nyelveken írt, régi szövegek. A professzor arra tanítja meg diákjait, hogy a nyelv írásképe ugyanazt képes föltárni a kultúráról, mint amelyet a települések szerkezete kínál, a lakosok mentalitása ígér, azaz a kultúra létrehozóját, akár ezen a módon, akár azon a módon olvassuk, azonosnak kell

Géczi, J. (2014). A város szerkezete, mint a szöveg szerkezete. *Topos 3*, 159-168.

lennie a róla szóló valamennyi olvasatnak. És a professzor azt sugallja: elégséges az eredeti állapotban fellelt szövegek tanulmányozása ahhoz, hogy változatlan módon újraépüljenek a rég elporladt városok. Azaz a hangokat rögzítő betűk, a betűkkel leíródo szavak, miként a hang kiejtőjét a hang, megkonstruálják az egyetlen értelemmel rendelkező szöveget, legyen az akár városé, akár novelláé, akár pedig szerzőé. A betűk megjeleníteni képesek az megalkotói és használói mentalitását, sőt, magát a várost, mint az emberi sajátosságok szerint felépült lakhelyet is, hiszen mindegyikben ott rejtőzik valamennyi a betűvel leképzett hangból, amely – tudhatjuk a keresztény hagyományból is – a teremtőtől ered.

A betűírás és a város azonosításának felvetése nem csupán a nagyszerű pavici próza sajátossága. Borges is analógiát feltételez az emberi lét valamennyi központinak gondolt tárgya, építménye, dolga, fogalma illetve az ezekről szóló elgondolások között. Bennük ugyanis egyetlen azonos teremtői-közösségi elv létezhet: a könyv vagy sivatag éppen ezért lehet labirintus, s város írott nyelv, a természet templom, és fordítva, s ha ezek egymás analógiái, akkor mindenben ott a Zahr, a lényeg megértésének lehetősége.

Borges azon közelmúltban alkotó írók közé tartozik, akik végtelen gazdagságban képesek az ember cselekvési tereit úgy megjeleníteni, hogy e terek ne csupán a térleírások tárházát gazdagítsák de a szövegek szerkezetéhez is mintául szolgálnak. Ezt a bőséget talán csak – a Borges által oly nagyra becsült – Danténél tapasztaljuk. Valószínűleg nem véletlen, amikor Borges Dante *Színjátéka* pokláról szól, teret enged annak a kastélynak a leírásának, amelyet hét fal – a hét szabad művészet – fog körbe, s amelyben jeles szellemek – Homérosz, Horatius, Ovidius, Lucanus és más városlakók – tartózkodnak. A csupa nagyságokból azonban – mutatja az ének végén szereplő lista – nem maradt egyéb, mint névsor. A lista, a listázás (hogy Eco által újból kiélestitett kifejezést visszhangozzák) Borges sokat és fokféle módon használt alakzata és eljárása. A lista a szótár teljességét ígéri épp úgy, mint egyéb kedves szó: a labirintus, a könyvtár, a bábeli torony, a kert, a könyv, avagy maga a települési formák sokfélesége, köztük a városé. A borges

Géczi, J. (2014). A város szerkezete, mint a szöveg szerkezete. *Topos 3*, 159-168.

gondolatnovellák történetvezetését, minden egyes stílusjegyét és formai ismertetőit, összességében a művek szerkezetét többnyire előre vetíti a hős leghangsúlyozottabb cselekvésének második antropológiai tere.

Az elágazó ösvények kertje novella labirintus-értelmezéséből tudható, nem a labirintus, nem a novella szerkezete a bonyolult, hanem a kaotikus sors az, amely mintája a szövegnek. Az útvesztő szerű eseménysor bonyolultságát nem csupán a kesze-kusza, választások sokaságát előadó úthálózat bemutatása követi, de az azt fölerősítő retorika és a novellaszerkezet is. *Averroes nyomozása* mű főszereplője a skolasztikus vita kérdésében foglal állást: az istenség a világegyetem törvényeit ismeri csupán, vagy csak azt, ami a dolgokban megmutatkozik? A rózsa szirmain elolvashatóak-e az Alláhtól eredő írásjegyek? Az ember, az állat, a dolgok, a szöveg fölveheti-e valami szubsztancia formáját? Ugyan a hős válasza szerint a dolgok bármelyike haszontalan, ha nem nyújtják a megismeréshez vezető utat, ha nem fedezhető fel bennük a forsz (a mana), a novella struktúrája más feleletet ígér. A szöveg ugyanis az arab városok mozaikos szerkezete szerinti (egy arab város lakója a hős, kérdésfelvetése, gondolkodása is a középkori, arisztotelianus filozófiát követő arab bölcsélet szerinti) annak központi terei mellett messzire futó sikátorok, kívülről egyetlen bejáratral rendelkező, de belül bonyolult járatrendszerű lakónegyedek, szent és profán pontok tömegének összessége alkotja. Az iszlám város szerkezeti elvei révén elmondható a novella szerkezetének a mintázata.

Hogy milyen következményei lehetnek annak, ha a topológiai terek teljes mértékben azonosíthatóak a művekkel, Borges (és társszerzője) a *Bustos Domecq feljegyzései* gyűjtemény *Naprakész naturalizmus* fejezetében emlékezik meg. Ha a térkép éppen akkora lesz, mint a város, akkor a valóság kizárólag önmagával a megjeleníthető, s ha pedig valaki természetüen elkészíti a dantei mű térképét, könnyen meglehet, e térkép teljesen háttérbe szorítja a poémát. A tér megképezése kizárólag addig hasznos, amíg a szöveg tökéletességének a bizonyítéka. A város szerkezete nyomán alakuló textus pedig éppen addig, amíg az alkotó – a textus alapját szolgáló, isteninek

Géczi, J. (2014). A város szerkezete, mint a szöveg szerkezete. *Topos 3*, 159-168.

mondott teremtő hang – szándékát képes képviselni. Logikus ez, elvégre maga a város ugyanannak a hangnak a nyomán képződött, mint a város térképét szerkezetében követő szöveg. Ugyannak a hangnak – Borges szerint egymással akár helyettesíthető – teremtményei.

Borges egyik novellájának (*A bokharai Abenhakán, aki a maga labirintusában hal meg*) narrátora egy, a muszlimok városát a belsejében is leképező épületben, a labirintusként épült házról följegyzí: a ház egyetlen szobából állt, és sok mérföldnyi folyosóból. Móroknál szokásos lehet az ilyen ház, de keresztények között nem. A különböző kultúrák szimbólum-rendszerében járatos Elias Canetti *Marrákes hangjai* művének értését ugyancsak elősegíti ez a mentalitástörténeti megállapítás.

Canetti *Marrákes hangjai* úti jegyzet. Az utazási irodalom az antikvitástól kedvelt műfaj, mind a keresztény, mind a muszlim írástudók gyakran így rögzítik utazásaik során szerzett személyes benyomásaikat. Az útirajzokat szokás kompozíció nélkülinek is tekinteni, amennyiben azokban a véletlen momentumok, s nem a szerzői megfigyelések szerkezete a hangsúlyos. Canetti 1954-es megjelenésű városnaplója e tekintetben összetettebb alkotás. Egy városlátogatás kapcsán az érzéki élmények akkurátus listázását végzi el ugyan, de a futó benyomások a megfigyelések tárgyai mentén, végső soron az észak-afrikai arab mentalitás megnyilvánulásainak mintázatai alapján rendszereződnek. Egzotikus helyszínek, alakok, események – már-már etnográfiai – leírásai követik egymás, amelyek sorjázása valóban minden szerzői tervrajzot nélkülöznek. A szinte falakkal körbevett, saját retorikai jellemzőkkel megépített szövegblokkok fokozatosan épülnek fel, s köztük szűk mondatok sikátorai teremtenek kapcsolatot. A hol főutcán, hol pedig sikátorok tömkelegén, nyílásokon át megközelített tematikus egységek egyszer csak a belső udvarok révén fényhez és levegőhöz jutnak. Másrészt a tematikus blokkok nem rendeződnek hierarchiába, nem egyebek, mint egymás mellé felsorakoztatott szövegtömbök. Ennek az elrendezettségnek megvan a maga logikája: az események funkciókhoz rendelt masszívumainak elkülönülésében, a kifelé zárt épületekben, a fennmarad terek átjárókként történő használatában

Géczi, J. (2014). A város szerkezete, mint a szöveg szerkezete. *Topos 3*, 159-168.

az iszlám élet formái nyilvánulnak meg, s ezek mentén nyílik meg a könyv is, az olvasója számára.

Ugyancsak a fizikai tér az előképe egy másik szintén esszéként olvasandó útikönyvnek, Joseph Brodskij *Velence vízjeleinek*. Ebben az esetben sem kizárólag a földrajzi, történelmi, hely- vagy életrajzi tények kiváltotta reflexiók együtthatásának az eredménye a mű. A szerzői szándék szerint erőteljes a kötet konstrukciója, amely a város topográfija, anyagi valósága nyomában alakul ki.

Velence szigeteken épült meg, s ez a városok között egyéni státuszt biztosít számára: a vizen fekvő település valamennyi részletében funkcionális követelmények szerint lett volt kialakítva. A funkciók az utcák illetve a kanálisok révén vonalak mentén sorolódnak el, amely életrendet és értelmezést és szabályozást nyújt a közösségi reprezentációs építményeket magukban foglaló tereknek, a tereket övező vagy onnan elvezető loggiasoroknak, a víz felé forduló homlokzatoknak, a sötét síkátoroknak. Velence téri világa a keleti és a nyugati kereszténység mezsgyéjén épül föl, a város abszolúte kitölti a számára adott, s a városlakók szükségletei mentén felosztott helyet, miközben ezt tekintik egyedisége okának is. A turisták elégikusan ténferegnek ebben a városban – s Brodskij az atmoszférának enged, amikor maga is asszociációról asszociációra halad a váratlanul megnyíló, rejtélyes térségek mentén. Az epizódok legtöbbje a második antropológiai tér leírása. E terek fölfedezése eredményként haladhatunk előre a szövegben: a vasútállomástól a Canalis Granden, a zezzugos utcácskákon át a szállodáig, lakásokig, üzletekig, templomokig, mígnem a várossal együtt a szerző emlékei révén egy önéletrajz is kirajzolódik. Ezt a *vitát*, amely nevezhető szenvedés- vagy szenvedélytörténetnek is, a legteljesebb mértékben egy térkép kínálja, mintha a szerző arcvonásai a város arcvonásaiban léteznének.

Az esszé, amely térkép, a várost modellezi, de modellje a szerző élete is. Nyilvános és magánterek, szakrális és profán helyszínek rendeződnek egy-egy városi útvonal köré, amelyek lassan megtelnek egyéni emlékekkel.

Géczi, J. (2014). A város szerkezete, mint a szöveg szerkezete. *Topos 3*, 159-168.

Az említett szerzők idézett szövegeiben kettősbeszéd valósul meg ilyesformán a városról, amelyet a szöveg mond el, és az, amelyet a szöveg-egységek szerkezete nyújt.

Valamennyi mű révén megidézett szerző alkotói eljárás módját jellemzi, hogy a cselekvések színterei nem csak a narráció topológiáját adják, hanem e tereknek az alkotások szerkezetére nézvést következményei is vannak. A mentalitást képviselő építmény- és városszerkezeteket Milorad Pavic művei tematizálták, míg a példaként citált Borges, Canetti, Brodskij szövegek a szerkezetüket is a moszlim illetve a keresztény város fizikai terének köszönhetik. Ezek a terek olyan léttel bírnak, amelyek – amiként képviselik e véleményt a művek – erősebbek a történeteknél, sőt, maguk a történetek (és megtestesülésük) éppen e terek voltát és kommunikációs szerepét hangsúlyozzák.

Valamennyi szerző a második antropológiai terek szisztematikus körberajzolása segítségével alkotja meg a harmadik antropológiai teret, amelyek város. De felvetődik valamennyi szerzőnél egy újabb aspektusa is a városszerűen megjelenített harmadik antropológiai térnek. Hiszen maga a megírt mű is harmadik antropológiai tér.

Másrész igaznak tűnik az is, hogy a sorra vett művekben a városok úgy vannak tétélezve, mintha azok részeiben egy nyelv szótárai lennének. E szótárakban a dolgok semmiben nem különböznek az igazi szótárak szavaitól. Így a városok nyelvi terekké válnak, amelyek bemutatását nem a várostopológiai, hanem az írás- és az olvasástörténet, továbbá a mentalitás-történet ismereteit hasznosító, többnyire nyelvészetinek ható leírások vállalják magukra. Nyelvjátékokra ad az lehetőséget, hogy a második antropológiai teret nem a hagyományos városleírások, hanem a várost képviselni tudó grafémák, grammatikai illetve retorikai alakzatok révén ébredő ismeretek kínálják. A hely szellemét nem épületekkel, terekkel, alakzatokkal, térformákkal jelenítik meg, hanem a nyelvhez és a íráshoz, mint az ember leglényegibbnek tudott tulajdonságához kötött, az elbeszéléshez új dimenziót adó lehetőségekhez. A hely szelleme, amelyet az alkalmasan megválasztott földrajzi pontokra készített

Géczi, J. (2014). A város szerkezete, mint a szöveg szerkezete. *Topos 3*, 159-168.

építményekkel testesít az ember, s amelyet literátor a szépírás adta
módszerekkel rögzít, nos, a hely szellem ezekben a művekben már nem a
megszokott helyszíneken található. Nem a természetben, nem az
építményekben, hanem a nyelvben – talán éppen azért, mert már a természetet
és a várost is olyannak láthatjuk, mint a nyelvet.

Géczi, J. (2014). A város szerkezete, mint a szöveg szerkezete. *Topos* 3, 159-168.

Irodalomjegyzék

Brodskij, J. (2008). *Velence vízjelei*. Budapest: Typotext.

Pavic, M. (1993). *A tüsszögő ikon*. Újvidék – Pécs: Fórum – Jelenkor.

Canetti, E. (1999). *Marrákes hangjai*. Terebess, Budapest.

Borges, J. L. (1986). *A titkos csoda*. Budapest: Európa.

Borges, J. L. (2000). *A holdbéli nyúl*. Társ szerzőkkel írt művei. Budapest: Európa.

Pannon Egyetem, Veszprém